

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ
МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ ЕТИКИ
І ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Хосе Казанова

РЕЛІГІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ:

ПЛЮРАЛІЗМ,
СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ,
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Видавництво
Українського католицького університету
Львів 2019

УДК 2-67-9(100)"19/20"
К 28

Хосе Казанова.

Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація / переклад з англ. Романа Скакуна. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2019, 348 с.

ISBN 978-617-7608-11-9

Статті, включені до цієї збірки, охоплюють широке коло тем, серед яких: концепція публічної релігії і теорія секуляризації; форми присутності релігії в публічній сфері, роль релігії у громадянському та політичному суспільстві різних країн; становище релігії в сучасній Європі та Сполучених Штатах Америки; процеси глобальної міграції, динаміка релігійного плюралізму і функціонування транснаціональних релігій у сучасному світі; церковно-державні відносини і релігійна свобода; Католицька Церква і процеси глобалізації та демократизації – від ранньомодерної епохи й дотепер.

Упорядники

Олег Турій, Володимир Турчиновський

Всі права застережено. Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена ні в якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.

ISBN 978-617-7608-11-9

© Інститут історії Церкви УКУ, 2019
© Міжнародний інститут етики
і проблем сучасності УКУ, 2019
© Видавництво УКУ, 2019

ЗМІСТ

<i>Від упорядників</i>	5
ЩО ТАКЕ ПУБЛІЧНА РЕЛІГІЯ?	11
Індивідуальна релігія в публічній сфері	12
Релігійні інституції, світська держава і публічна сфера	15
Публічні релігії в політичному суспільстві	20
Публічна релігія в громадянському суспільстві	23
Публічна релігія і <i>res publica</i>	31
Публічна релігія і сучасні глобальні тенденції	42
СЕКУЛЯРНЕ, СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ, СЕКУЛЯРИЗМИ	51
Секулярне	53
Секуляризації	61
Секуляризми	71
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В ЄВРОПІ	84
Огляд релігійної ситуації в Європі	84
Уявлені спільноти: національні Церкви, конфесійні держави і світські громадянські релігії	95
Європейська секуляризація з глобальної порівняльної перспективи	97
Постсекулярна Європа? Повернення релігії в публічну сферу європейських країн	107
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ	
175 РОКІВ ПІСЛЯ ТОКВІЛЯ	116
Індивідуальна релігійність і духовність	123
Американський конгрегаційний деномінаціоналізм і джерела його оновлення	129
Протестантський фундаменталізм і американська громадянська релігія	139
РЕЛІГІЯ І ДИНАМІКА СВОБОДИ: ПОЛЬЩА, ЄВРОПА, СВІТ. . . .	146
ІММІГРАЦІЯ І НОВИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ	167
Проблема нової релігійної різноманітності в секулярній Європі	169

Іммігрантські релігії та експансія американського деномінаціоналізму.	181
Імміграція як контекст для американського релігійного плюралізму.	189
Специфічна проблема американського ісламу.	197
Висновки	201
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ:	
РЕТРОСПЕКТИВНІ МІРКУВАННЯ ПРО КАТОЛИЦИЗМ	
І ПРОСПЕКТИВНІ – ПРО ІСЛАМ.	203
Ретроспективні міркування про «католицьку хвилю»	205
Проспективні міркування про іслам і демократизацію	214
Висновки	243
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КАТОЛИЦИЗМУ	
І ПОВЕРНЕННЯ ДО «ВСЕЛЕНСЬКОЇ» ЦЕРКВИ	247
Папське першенство і глобалізація папства	250
Папські енцикліки	255
Публічна роль папства у світових справах	257
Перший громадянин нового глобального громадянського суспільства	265
Глобалізація католицизму	272
ЄЗУЇТИ В ПЕРСПЕКТИВІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ –	
І ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В ПЕРСПЕКТИВІ ЄЗУЇТІВ	279
Єзуїти в перспективі ранньомодерної глобалізації	279
Глобалізація в перспективі єзуїтів	292
Наука для сьогодення	312
ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ У СВІТІ:	
ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ	315
РЕЛІГІЙНА ЕВОЛЮЦІЯ ЛЮДИНИ	
І НЕЗАВЕРШЕНЕ ТВОРІННЯ	332
Від природно-біологічної до соціокультурно-історичної еволюції	337
Три фази людської глобалізації	338
Незавершене творіння і дилеми розумного замислу	343

ВІД УПОРЯДНИКІВ

У супереч поглядам і передбаченням багатьох філософів та політичних теоретиків XIX–XX ст., нестримний поступ новочасності аж ніяк не залишив релігію за бортом історії, не замкнув її у сфері суто приватних поглядів та вподобань і, незважаючи на майже повсюдно задеклароване відокремлення Церкви від держави, не позбавив її впливу на публічне життя. Щоб переконатися в цьому, досить переглянути перший-ліпший випуск міжнародних новин. Прогнози, – згідно з якими характерна для Європи секуляризація, йдучи в парі із соціально-економічною модернізацією, неминуче поширяться на весь світ, – виявилися хибними.

Сумніви в слушності так званої «теорії секуляризації» й у тому, що Європа під цим оглядом є моделлю для решти світу, почали звучати в соціологічних колах іще в 1970-х роках, але одним із тих, хто забив останній цвях у її домовину та чи не найбільше причинився до формування нової парадигми мислення про релігію в сучасному світі, став американський соціолог родом з Іспанії, професор Джорджтаунського університету Хосе Казанова. У праці, що принесла йому всесвітню славу, – «Публічні релігії в сучасному світі» (1994), – він на прикладах із новітньої історії низки католицьких і протестантських країн зафіксував потужний процес «деприватизації»

релігії та її дедалі активніше ангажування в публічні справи. Фактично він, задовго до 11 вересня 2001 р., передбачив драматичне повернення релігії у світову політику, одним із прикладів якого став сплеск ісламського фундаменталізму й пов'язані з цим радикальні зміни в міжнародній політичній обстановці. Важливо, однак, відзначити, що релігія сьогодні віднаходить свою публічну роль не на державно-політичному рівні, в руслі давньої традиції союзу «трону й вітваря», а насамперед на рівні громадянського суспільства.

Професор Казанова переконливо показує, що секуляризація – коли розуміти її, як це зазвичай роблять, у сенсі дедалі дужчого занепаду релігійних практик або ж у сенсі витіснення релігії з публічної в суто приватну сферу – залишається явищем регіонально європейським. Мало того, навіть у різних країнах Європи ситуація суттєво різниться, і, скажімо, з наскрізь «секуляризованою» Чехією сусидить ультракатолицька Польща, показники економічного розвитку якої за останній час набагато кращі від «індустріалізованої» за модерним взірцем Чехії. Ширше глобальне застосування має концепція «секуляризації» як радикального відмежування світських інститутів – наприклад, держави, економіки, науки – від релігійних інститутів і норм, але й тут не слід забувати, що самі поняття «релігійного» і «секулярного» – продукт новочасного західного мислення, тимчасом як інші цивілізації мають власні способи проводити межу між «сакральним» і «профаним», «трансцендентним» й «іманентним», «релігійним» і «секулярним»...

Сьогодні релігія залишається важливим елементом індивідуальних і групових ідентичностей та, мало того, стає ресурсом, який допомагає дати відповідь на виклики модернізації і глобалізації. Проблеми, пов'язані з науково-технічним прогресом і небувалим розширенням творчих (але й руйнівних) можливостей людини; проблеми взаємодії культур і цивілізацій, що ніколи не контактували між собою так тісно й інтенсивно, як у сучасному глобалізованому світі; проблеми морального релятивізму, який іде в парі з мультикультуралізмом, – усі

вони прямо стосуються релігійної сфери і знаходять релігійні відповіді. Невід'ємним аспектом глобалізації є і глобальні міграції. Тут релігія лишається ключовим чинником самоорганізації й адаптації мігрантських спільнот, а водночас і головним чинником страху перед мігрантами як «іншими» або й «чужими».

Дуже прикметна та роль, яку, починаючи з 1970-х років, відіграла релігія – а зокрема Католицька Церква – у процесах демократизації в різних країнах світу: від Іспанії і до Польщі, від Бразилії і до Філіппін (в інших країнах подібну роль відіграють подекуди й інші, некатолицькі або й нехристиянські, конфесії). Маючи власну досить довгу й непросту історію несприйняття ідей демократії і прав людини, а зокрема й релігійної свободи, Католицька Церква на Другому Ватиканському соборі здійснила крутий поворот, визнавши релігійну свободу як невід'ємне право кожної людини й пов'язавши це право зі священною гідністю людської особи. Водночас Церква кардинально трансформувала свою ідентичність, відмовилася від претензій на державний статус і стала тим автономним від державного втручання простором, де могли розвиватися й кристалізуватися громадянські рухи та структури громадянського суспільства.

На відміну від апокаліптичних настроїв, які глобалізація породила в деяких сегментах світового православ'я, Католицька Церква в глобалізованому світі змогла до великої міри віднайти себе саму – свій властиво «католицький» (тобто універсальний, глобальний) вимір та ідентичність. Як відзначає Хосе Казанова, вона повернула собі багато тих характеристик, які були властиві Церкві середньовічній, але в новочасну епоху поступово знівелювалися: верховенство папи, централізація та інтернаціоналізація церковного управління; вселенські собори; транснаціональні кадри духовенства; місіонерська активність; транснаціональні школи, навчальні центри й інтелектуальні мережі; святині як осередки паломництва й міжнародних контактів; транснаціональні релігійні рухи.

Варто відзначити, що Хосе Казанова, як він сам про це відкрито заявляє, – практикуючий католик. Свого часу він кілька років вивчав богослов'я в Інсбруцькому єзуїтському колегіумі та й досі – як переконується читач цієї збірки – не втрачає інтересу до богословських питань, часто порушує католицьку тематику у своїх дослідженнях і регулярно коментує актуальні проблеми життя Церкви. І це, серед усього іншого, – промовистий приклад, як те, що хтось міг би назвати «конфесійною заангажованістю», не стає на заваді ні науковій об'єктивності, ані високому авторитетові в наукових колах.

Хосе Казанова регулярно наголошує, що для розуміння актуального стану й динаміки релігійності та церковно-державних взаємин у тій чи іншій країні найкраще служать не псевдоуніверсальні теорії високого рівня, а порівняльний історичний аналіз. Такого аналізу конкретних історичних процесів та історичних зумовленостей актуальної релігійної ситуації – у тому числі й на регіональному рівні або ж у широкій історичній перспективі «довгого тривання» – помітно бракує у випадку України. Сам дослідник не раз розглядав ситуацію в Україні в лекціях, з якими він виступав, наприклад, в Українському католицькому університеті у Львові 2006 р. або в Києво-Могилянській академії 2013 р. Він, зокрема, відзначав, що в Україні після краху радянської атеїстичної системи утвердився не характерний для Європи – і для багатьох постсоціалістичних країн – секуляризм, а щось подібне до американської моделі вільного релігійного ринку: «Менш ніж за два десятиліття, – відзначав він, приміром, у лекції, прочитаній у Львові 6 березня 2006 р., – в Україні сформувалася найстрокатіша і найпрозоріша конкурентна релігійна система в Європі. Дійсно, можна сказати, що Україна – єдина європейська країна, яка наближається до американської моделі релігійного деномінаціоналізму». В основі цієї моделі лежав, поряд із ліберальним законодавчим режимом у сфері релігії, виразний плюралізм основних християнських конфесій:

УПЦ (МП), УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ, а поряд із ними – наявність потужного протестантського сегменту. Жодна з цих конфесій не могла претендувати на гегемонію в загально-українському масштабі, дарма що їхній регіональний розподіл був досить нерівномірний. Цей плюралізм досі стояв на заваді інструменталізації релігії в національно-державних інтересах за російським зразком, і він, судячи з усього, й надалі зберігатиметься в дещо зредукованому вигляді навіть після створення на базі УПЦ-КП та УАПЦ нової – і визнаної принаймні Константинопольським патріархатом і грецькою частиною світового православ'я – Православної Церкви України. Цей плюралізм також є чинником конкуренції між конфесіями і того динамізму в церковному житті, який приносить тільки добровільне й активне членство, а не номінальна, пасивна приналежність до конфесії, що безроздільно панує на відповідній «канонічній території».

Міркування Хосе Казанови про роль релігії у процесах демократизації останніх десятиліть виразно перегукуються з українським досвідом, у тому числі й зовсім недавнім. Відомо, що в радянський період боротьба за національні й громадянські права – принаймні у випадку греко-католиків Галичини і Закарпаття та низки протестантських конфесій – ішла в парі з боротьбою за релігійну свободу. Так само у подіях Революції гідності помітну роль відігравали представники українських Церков, солідаризуючись із громадянським суспільством та додаючи легітимності протестному рухові.

Хосе Казанова давно й плідно співпрацює з Українським католицьким університетом, входить до наглядової ради Міжнародного інституту етики та проблем сучасності УКУ, не раз виступав у його стінах із лекціями та брав участь у конференціях як в Україні, так і поза її межами. З вдячності за цю співпрацю та в надії на її продовження Інститут історії Церкви спільно з Міжнародним інститутом етики та проблем сучасності УКУ підготували український переклад

добірки статей Хосе Казанови, які відображають увесь спектр його наукових ідей і зацікавлень та можуть бути корисними для зацікавленого читача в Україні. Сподіваємося, що міркування Хосе Казанови дадуть поштовх – а також і концептуально-методологічний інструментарій – для глибшого аналізу явищ і тенденцій українського релігійного життя, у тому числі в міжнародній порівняльно-історичній перспективі.